

ملعات الہیہ

تالیف

ملا عبد اللہ نوری

چاپ دوم

بایقیندہ

سید جلال الدین شتیبانی

مؤسسہ مطالعات و تحقیقات فرہنگی

بسمه تعالی شانه

یکی از دانشمندان بزرگ ایران در قرن سیزده - ۱۳ - هجری آخوند ملا عبدالله زنوزی است که از اعظم و تلامیذ آخوند ملاعلی نوری محسوب میشود و سالیان متمادی در کربلا و نجف و قم و اصفهان به حوزه‌های علمی محققان از فقها و مجتهدان و حکما و عرفای عصر خود حاضر شده است. آخوند ملا عبدالله فرزند بیرمقلی ملقب به باباخان زنوزی در زنوز از مضافات و توابع مرند تبریز پا بعرضه وجود نهاد و بعد از قرائت کتب فارسی و صرف و نحو و معانی عربی و کتب ابتدائی فقه و اصول و کلام و منطق، برای ادامه تحصیل به عتبات عالیات مسافرت نمود و سالها بدرس سید مجاهد - سید محمد فرزند آقا سیدعلی صاحب ریاض - و دیگر اساتید عصر حاضر شد و بعد از فرا گرفتن علوم نقلیه از فقه و اصول و رجال و حدیث به ایران مراجعت نمود. مدتی در قم بدرس میرزای قمی معروف به صاحب قوانین - میرزا ابوالقاسم گیلانی - حضور بهم رسانید و از برای دین حوزه بزرگ بی نظیر اصفهان در آن عصر و زمان، به این مرکز علمی سفر نمود و از حوزه سید محمد باقر حجة الاسلام فقیه و اصولی و مدرس حوزه اصفهان و دیگر مدرسان استفاده نمود و به حوزه تدریس حکیم عصر، آخوند ملاعلی نوری راه پیدا کرد و گم شده و مراد مطلوب خویش را در این حوزه بدست آورد و اوقات خود را صرف استغاضه از محضر این حکیم متألّه نمود و در صف اول شاگردان و مستفیدان محضر آخوند نوری قرار گرفت.

فتحعلی شاه قاجار آخوند نوری را جهت تدریس حکمت در مدرسه خان مروی به طهران دعوت نمود، آخوند به نامۀ شاه جواب داد و متذکر شد که از کثرت ضعف ناشی از کبر سن قدرت کامل بر تدریس ندارد ولی بهترین شاگرد خود را جهت استفادۀ طلاب مستعد پایتخت روانه دارالخلافه نمود و آخوند ملا عبدالله سالیان دراز در مدرسه خان مروی تدریس نمود و در سال ۱۲۵۷ جهان فانی را وداع گفت. آخوند زوزی مورد توجه فتحعلی شاه و ارکان دولت او قرار گرفت و بدرخواست خاقان مغفور دو کتاب نفیس تألیف نمود، یکی انوار جلیه شرح حدیث علوی معروف به حدیث حقیقت، مروی از خیر مثال کمیل بن زیاد نخعی، صاحب سر امام عارفان و پیشوای متقیان امیر مؤمنان، علی - علیه السلام - و کتاب دوم همین اثر حاضر است که در الهیات بالمعنی الأخص تألیف شده است و از آثار نفیس در حکمت متعالیه بروش و طریقه آخوند ملا صدرا صدرالدین محمد بن ابراهیم شیرازی میباشد.

از زوزی شرح حال مبسوط و مفصل در دست نداریم، صاحب طرائق و علامۀ متبحر حاج شیخ آقا بزرگ طهرانی در الذریعه و مدرس تبریزی به نحو اختصار از او یاد کرده اند.

از مستفیدان و تلامیذ حوزه او نیز اطلاع کامل نداریم با آنکه حوزه فلسفی گرمی داشت و بواسطه احاطه با فکار حکمای بزرگ و عرفای نامدار و دقت نظر و برخورداری از بیان روان و تقریر شیوا جمع زیادی به حوزه درس او حاضر میشدند، از جمله علامه محقق میرزا ابوالقاسم طهرانی نوری معروف به کلانتر صاحب مطارح الأنظار در مباحث الفاظ اصول، تقریر درس شیخ اعظم، شیخ مرتضی انصاری نزفولی و مدرس علوم عقلی در طهران، آخوند ملا حسن خوئی و فرزند برومند او حکیم نامدار، آفاغلی حکیم معروف به مدرس.

کتاب حاضر مشتمل است بر مسائل الهیات بمعنای خاص، بحث از مبدأ وجود و صفات کمالیه حق اول و کیفیت صدور کثرت از واحد حقیقی و دیگر مسائل علم

الهی که در فهرست به تفصیل از این مباحث یاد شده است .
 فرزند برومند این فیلسوف محقق آقاعلی مدرس یکی از اعظم فلاسفه ایران
 در دوران سلاطین قاجاریه است که آثار تحقیقی و عمیقی که از وی باقی مانده است
 حکایت از تبشّر و قوه تحقیق و دقت نظر او می نماید .

آقاعلی در آثار خود، از جمله کتاب بدایع الحکم از پدر خود یاد نموده و بانظار
 وافکار تحقیقی پدر، بدیده تحسین نگریسته و از آثار او استفاده کرده و مطالب
 زیادی از او نقل کرده و از او به - والد علامه ، اعلی الله مقامه - تعبیر کرده است .
 آقاعلی بر لمعات، کتاب حاضر حواشی نوشته است و در بعضی از موارد عقیده
 پدر را مورد مناقشه قرار داده است .

نسخه‌یی که در چاپ این اثر نفیس مورد استفاده نگارنده قرار گرفته است و
 نسخه حاضر از روی آن نسخه استنساخ شده است ، همان نسخه‌ایست که قسمتی از
 آن بخط مؤلف و اجزائی از آن بخط آقاعلی است و آقاعلی در کنار و هامش صفحات
 حاشیه نوشته‌اند و حواشی او پخته و دقیق است .

اصل نسخه در کتابخانه مجلس شورای ملی موجود است و ما از نسخه عکسی
 استفاده کردیم. نسخه مجلس را زوجه محترمه آقاعلی سیّد بیگم وقف نموده است
 و مهر آقاعلی و آقا حسن فرزند او معروف به شرف‌الملک در کنار وقف‌نامه دیده
 میشود .

آخوند ملا عبدالله در فهم کلمات ملا صدرا و احاطه بافکار و تبشّر در آراء
 عقاید او ، کم نظیر است، و می توان حل کثیری از مشکلات و عویصات اسفار و شواهد
 و دیگر آثار آخوند ملا صدرا را در آثار این حکیم محقق جستجو نمود .

مسأله مهم جامعیت این فیلسوف محقق است در طرق و مشارب مختلف فلسفی
 از حکمت مشاء و فلسفه اشراق و افکار عرفا و آراء مفسران و مؤولان قرآن و
 محققان از شارحان آثار وارده از ائمه شیعه در اصول و عقاید .

بطور مسلم احاطه بافکار ملا صدرا، بدون احاطه به آراء و عقاید حکمای مشائی

واشراقی و عرفای اسلامی امکان ندارد، چه آنکه این فیلسوف عظیم با آنکه در مکتب فیلسوف بزرگی چون حضرت میرداماد، پرورش یافته است، ولی هرگز خود را پابند بطریقه خاص نموده و با مسدود ذوق بی نظیر و درک عمیق خود فقط بحق و حقیقت توجه نموده است و آنچه را که بر وجود آن برهان یافته است قبول کرده است، و از کشمکش علمی یک جانبه و طرفداری از طریق خاص پرهیز نموده است لذا در مقام تحقیق مطالب گاهی حق را جانب مشاء و زمانی طرف اشراق دانسته و خود در همه جا مبنای خود را حفظ نموده و در کلیه مباحث نظری، صاحب نظر مستقل است. لذا پیروان مسلک او در کلیه مشارب و متأرب علمی فلسفی استادند و در دوران تدریس، شفای شیخ رئیس مؤسس حکمت مشاء و شیخ اشراق متخصص و مؤسس حکمت اشراق در دوران اسلامی را تدریس می نمودند و اصولاً احاطه به کتب شیخ رئیس و شیخ اشراق و اطلاع کافی در تصوف سبک پیروان ابن عربی - محیی الدین - زیربنای افکار پیروان ملاصدرا و اساس کار است، از این جهت است که اهل تحقیق و صاحبان نظر متفقند که در بین طرق مختلف فلسفه، حکمت متعالیه ملاصدرا مشکلت و پرمؤنه تر است.

براین کتاب آقای دکتر سیدحسین نصر بزبان انگلیسی مقدمه نوشته اند و کتاب را به دانشمندان مغرب زمین معرفی نموده اند.

از مؤلف محقق، اثری دیگر بنام انوار جلیه شرح حدیث علوی، منسوب به - کمیل بن زیاد نخعی - توسط نگارنده چاپ و جزء انتشارات مؤسسه مطالعات اسلامی دانشگاه مک گیل، مونترال - کانادا شعبه طهران منتشر میشود.

بسمه تعالی شانه

بعد از نگارش مقدمه کتاب حاضر و چاپ آن بانضمام فهرست مطالب کتاب انوار جلیه، یکی از دوستان رساله وجود رابطنی آقاعلی مدرس زنوزی فرزند مؤلف را که یکی از شاگردان او، در زمانی که بدرس او میرفته است و از روی نسخه مؤلف استاد استنساخ نموده است، برای حقیر فرستادند، و از حسن اتفاق در این (۱) رساله ترجمه مختصری از ملا عبدالله و آقاعلی موجود است (۲) و نویسنده تصریح کرده است که: «این مختصر را از روی نوشته استاد مؤسس آقاعلی مدرس - ادام الله برکاته - نقل کردم» .

---

۱ - شرح حال آخوند ملا عبدالله را مختلف نوشته اند در تعداد آثار او نیز اختلاف است، ولی آنچه در این جا آورده میشود اگرچه مختصر است ولی ترجمه صحیح و بدون ریب است .

۲ - خط این رساله خیلی شبیه است به خط مرحوم آقا شیخ غلامعلی شیرازی از اعظم تلامید آقاعلی حکیم . چون حواشی آقا شیخ غلامعلی بر مقدمه فصوص قیصری درکنار و حواشی شرح فصوصی که ملک آقا شیخ غلامعلی بوده است و فعلاً در اختیار این فقیر فانی است بدون شك دلالت دارد بر اینکه رساله خطی وجود رابطنی نوشته شیرازی است. آقا شیخ غلامعلی در عرفان از تلامید عارف نامدار آقا محمدرضا قهشمی و در حکمت شاگرد آقاعلی است .

در اسفاری که در اختیار فقیرست حواشی آقا محمدرضا و آقاعلی به خط آقا شیخ غلامعلی دیده میشود و این اسفار نیز ملک آقا شیخ غلامعلی بوده است. مرحوم آقامیرزا سلیم خان ایزدی کاشانی توسط مرحوم امیر شهیدی چهارجلد اسفار را تقدیم کرده است به آقا بزرگ - میرزا عسکری - حکیم معروف .

شرح حال ملا عبدالله مدرس زنوزی بقلم فرزند او

آقاعلی مدرس

مرحوم مغفور ملا عبدالله مدرس [فرزند بیرمقلی ، ملقب به باباخان] مسقط رأسش قریه زنوز [ازمضافات وتوابع مرند] ازقراء تبریز در بدایت سن، از زنوز به خوی رفت وبتحصیل علوم عربیه و ادیبه مشغول شد، و باقصری الغایه تحصیل نمود چنانکه بهملا عبدالله نحوی معروف شد. از خوی به کربلا رفت و درخدمت آقا سید علی طباطبائی صاحب کتاب ریاض ، مشهور بشرح کبیر بتحصیل علم اصول فقه مشغول شد، پس ازچندی به دارالایمان قم رفت، ودرخدمت مرحوم میرزا ابوالقاسم قمی صاحب کتاب قوانین الأصول بخواندن آن کتاب مواظبت نمود . پس از فراغ به اصفهان رفت و خدمت مرحوم ملاعلی نوری بتحصیل علوم حکمیه ودر خدمت مرحوم آقا سید محمد (۳) ولد آقا سیدعلی طباطبائی مذکور بتحصیل علم اصول

۳- مرحوم ملا عبدالله دراصفهان بدرس سید محمد فرزند آقا سیدعلی صاحب مناهل و معروف به سید مجاهد حاضر شده است نه در کربلا و اکثر ارباب تراجم خیال کرده اند استفاده او از سید محمد صاحب مناهل در کربلا بوده است. سید مجاهد مدتی در اصفهان اقامت فرموده اند ودراین مدت حوزه تدریس گرم و بارورنق داشتند .

این سید محمد همان کسی است که علیه دولت تزاری روس اعلان جهاد داد، اکثر خیال کرده اند که او بدون مشورت با دولت ایران علیه روس حکم جهاد صادر فرمود درحالی که باصرار عباس میرزا نایب السلطنه فتحعلی شاه ازطریق مکاتبه سید مجاهد را جهت واداشتن مردم ایران به جنگ با دولت روس که قسمتی ازخاک ایران را اشغال کرده بود و مسلمانان سخت مورد آزار مأموران و هواداران تزار بودند دعوت نمود ودراین جنگ درم بود که سرسبزترین قسمت ازخاک ایران بدولت تزار واگذار شد .

سرداران و سربازان (دلایوان گمنام) ایران مدتی مدید با متجاوز، جنگ نمودند، ضعف وستی وبی لیاقتی دولت عصر موجب شکست قوای ایران شد .

سازش انگلیس با روس خذلما الله تعالی و بدطینتی دولت آن عصر انگلستان و خدعه او نیز یکی از علل جدادشدن قسمتی ازخاک وطن ما وانضمام آن بهامپراطوری تزار شد .

فقه و خدمت مرحوم (۴) حاج سید محمد باقر رشتی بتحصیل علم فقه مشغول شد، و در علوم ریاضیه نیز بقدر امکان تحصیل نمود.

پس از آنکه مرحوم حاجی محمد حسین خان مروی در دارالخلافت طهران مدرسه مروی را عمارت کرد و بانجام رسید، از خاقان خلد آشیان استدعا کرد که مرحوم ملاعلی نوری را از اصفهان به طهران احضار فرماید تا در آن مدرسه تدریس فرمایند.

پس از ابلاغ احضار، مرحوم ملاعلی نوری در جواب نوشت که در اصفهان قریب به دوهزار - ۲۰۰۰ - طلاب مشغول تحصیل اند که چهارصد - ۴۰۰ - نفر بل که متجاوز که شایسته حضور مجلس درس این دعا گو هستند بمجلس درس دعا گو حاضر میشوند. چنانچه در طهران بیاید موجب پشیمانی اینهمه طالب علم خواهد شد. پس از رسیدن جواب، مرحوم خان مروی استدعا نمود که مجدداً امر صادر و فرمایش شود که یکی از تلامیذ خود را که لایق دانند روانه دارالخلافت کنند.

آنجناب مرحوم والد علامه ملا عبدالله مدرس زنوزی را معین فرمود و به طهران روانه کرد و والد در مدرسه مذکور بتدریس مشغول شد و مورد الطاف و عنایات خاصه ملوکانه گردید و کمال توقیر و تکریم از آن مرحوم بعمل میآمد و

۴ - آخوند ملا عبدالله در اصفهان بدرس سید محمد باقر شفتی رشتی معروف به سید **حجة الاسلام**، حاضر شده است نه کربلا، کما توهمه بعض ارباب التراجم و علت امتناع آخوند ملاعلی نوری از مسافرت به طهران جهت تدریس فلسفه برهم خوردن وضع طلاب مشتغل و موفق اصفهان بود، نه عدم مساعدت حال و مزاج وضع ناشی از پیری، چون آخوند از آن زمان تا متجاوز از بیست و پنج سال - ۲۵ - بتدریس ادامه داد و جمعی از افاضل در این دوره تربیت شدند و خود در سلك اساتید حکمت و معرفت درآمدند.

و اینکه بعضی نوشته اند، آخوند به خاقان نوشت که دوهزار طلبه بدرس من حاضر میشوند، درست بنظر نمیآید، همانطوری که آقاعلی مرقوم داشته است دوهزار - ۲۰۰۰ - محصل علوم دینی در اصفهان سرگرم تحصیل بودند که چهارصد - ۴۰۰ - نفرشان به حوزه درس آخوند مشرف میشدند.

بصورت و معنی ترقیاتِ جلیه نمود، و مدت بیست - ۲۰ - سال در آنمدرسه تدریس فرمود و در سنه یکهزار و دویست و پنجاه و هفت برحمت ایزدی پیوست. «روح عبدالله همی روحانیان را پیشوا» تاریخ وفات اوست .

مؤلفات والدعلامه لمعات الهیه (۵) در اثبات واجب و صفات او تبارک و تعالی و انوار جلیه در شرح حدیث کمیل و رساله علیه در کیفیت غضب خداوند بر عصات .

ترجمه حال آقا علی به قلم خود او

این فقیر علی مدرس طهرانی ولد ملا عبدالله مدرس زنوزی در ماه ذی القعدة یکهزار و دویست و سی و چهار در اصفهان بدنیا آمد، در بدایت سن بتحصیل مقدمات علمیه از علوم عربیه و منطق مشغول شد، و بعد از فراغت از خواندن شرح ملاعلی قوشچی برتجربید در علم کلام و معالم الاصول در علم اصول فقه بدرس والد علامه حاضر شد و نزد والد شرح لمعه و قوانین و از معقول کتاب شوارق الالهام و شرح اشارات خواجه طوسی و مبدأ و معاد مرحوم ملا صدرا را خواند. پس از آنکه والد، مرحوم شد به عتبات عالیات مشرف شد بقصد تحصیل منقول، بعد از چندی مراجعت نمود به دارالخلافة طهران، و از آنجا به اصفهان رفت و خدمت استادان اصفهان خاصه مرحوم آقا میرزا حسن فرزند ارشد آخوند ملاعلی نوری بتحصیل علوم عقلیه

۵ - غیر از لمعات و انوار جلیه و رساله علیه از آخوند ملا عبدالله براسفار و مبدأ و معاد و شواهد و بقول فرزند او آقا علی جسته، جسته، برشوارق نیز حواشی موجود است .

علاوه بر اینها لمعات الهیه را به امر خاقان مغفور برای سهولت فهم تلخیص نموده و آنرا منتخب خاقانی نام نهاده و بدستور او کتاب را با خط خوش گویا برای چاپ آماده نموده اند و بعد نسخه خطی در ملکیت مرحوم مغفور آقامیرزا رضاخان قائینی - رحمه الله تعالی - قرار گرفته و نسخه‌ئی از آن که با اصل مقابله شده است و خود مرحوم آخوند ملا عبدالله با خط خود در آخر کتاب صححت مقابله را گواهی نموده است در اختیار این حقیرست .

پرداخت ، پس از آنکه قریب سه - ۳ - سال در خدمت استاد استفاضت نمود به دارالسلطنه قزوین رفت و در خدمت مرحوم ملا آقا که در عقلیات بحری متواج و بی کران بود بتحصیل مشغول شد و بعد از چندی به اصفهان مراجعت نمود و در خدمت آقامیرزا حسن مجدداً بتحصیل علوم عقلیه پرداخت و بعد از انقضاء پنجسال - ۵ - به طهران مراجعت کرد و بتدریس علوم عقلیه و تدریس علوم نقلیه مشغول شد .

بعد از مدتی در مدرسه قاسم خان که پسر مهد علیا در آرك دار الخلافه ساخته است، و بدستور مهدعلیا بر حجرات و صحن مدرسه افزودند ، مدرس شد و حدود هفت - ۷ - سال در آنجا تدریس نمود و بعد از آن بمدرسی مدرسه ای که میرزا محمدخان قاجار معروف به سپهسالار در محله حیاط شاهی و عودلاجان بنا فرمود و بآتمام رسید تعیین شد، و در حال متجاوز از بیست - ۲۰ - سال است که در این مدرسه بتدریس اشتغال دارد .

مؤلفاتش : رساله‌ئی در اینکه منطق از علوم حکمیه است (۶) تخمیناً سه هزار - ۳۰۰۰ - بیت .

رساله‌ئی در اثبات معاد جسمانی مسمی بسبیل الرشاد فی اثبات المعاد تخمیناً هزار و پانصد - ۱۵۰۰ - بیت .

حواشی و تعلیقات بر اسفار مرحوم صدر المتألهین .

بدایع الحکم جواب شش - ۶ - مسأله که نواب بدیع‌الملک میرزا عمادالدوله

۶ - وجود رابطنی که در طهران چاپ شده است و نسخه خطی آن در اختیار نگارنده است حاشیه بر اسفار ملاصدراست که جدا چاپ شده است . و رساله‌یی در اقسام حمل معروف به رساله حملیه نیز از حواشی او بر اسفار جداگانه بطبع رسیده است . رساله‌ئی در برهان صدیقین از آقاعلی در دست است که چاپ نشده است، با شرح هدایه ملاصدرا طبع طهران حواشی آقاعلی بطبع رسیده است .

بر شواهد ربوبیه نیز حواشی نسبتاً مفصل نوشته است که در اختیار ورثه آقاعلی است . حواشی او بر اسفار یکنواخت نیست ، قسمت سفر نفس مفصل و بسیار تحقیقی است و